

Katarzyna Paduch

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0002-5262-5577

Muzeum Społeczne w Warszawie (1921–1939) w świetle zachowanych archiwaliów ze zbiorów archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy

W XIX oraz XX w. na ziemiach polskich powstało szereg towarzystw, stowarzyszeń oraz instytucji zajmujących się m.in. upowszechnianiem nauki, działalnością dobroczynną czy też podejmowaniem inicjatyw z zakresu społeczno-kulturalnego. W tym okresie w stolicy odrodzonego państwa polskiego powstało i działało wiele instytucji, m.in. Towarzystwo Miłośników Historii (zał. 1906)¹, Instytut Społeczny (zał. 1916)², Instytut Gospodarstwa Społecznego (zał. 1920)³, Towarzystwo Bibliofilów Polskich (zał. 1921)⁴, Towarzystwo Miłośników Exlibrisu (zał. 1924)⁵ czy Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Muzyki (zał. 1926)⁶.

¹ Zob. B. Krajewska-Tartakowska, *Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 112–118.

² Zob. J. Mizikowski, *Instytut Społeczny*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordylowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 143–144.

³ Zob. H. Hołda-Różewicz, *Instytut Gospodarstwa Społecznego*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordylowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 135–139.

⁴ Zob. B. Szornel-Dąbrowska, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 437–438.

⁵ Zob. J. Kurjata, *Towarzystwo Miłośników Exlibrisu*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordylowa, Warszawa 1994, s. 455.

⁶ Zob. J. Węglowski, *Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Muzyki w Warszawie*, [w:] *Słownik*

Wśród powstałych wówczas instytucji o charakterze towarzystwa na uwagę badaczy zasługuje Muzeum Społeczne. Pierwsza próba utworzenia instytucji mającej na celu gromadzenie oraz opracowywanie materiałów archiwalnych i bibliotecznych dotyczących życia społecznego i politycznego została podjęta na początku XX w. w Krakowie. Próbę utworzenia Archiwum Społecznego podjęto około 1902 roku przy działającym w tym mieście Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza. Wówczas Adam Czartkowski (1881–1958), August Iwański (1881–1972), Stanisław Kelles-Krauz (1883–1965), Konstanty Krzeczkowski (1879–1939), Ludwik Rajchman (1881–1965), a także Stefan Wolff (1879–1950)⁷ rozpoczęli gromadzić dokumenty dotyczące życia społeczno-politycznego z Krakowa, Wiednia, Paryża oraz Warszawy. Jednak pracę nad utworzeniem Archiwum Społecznego przerwano w 1905 r.⁸

Do idei utworzenia Muzeum Społecznego powrócono kilka lat później w Warszawie z inicjatywy wspomnianego Stefana Wolffa, przy współudziale m.in. Ludwika Krzywickiego (1859–1941), Konstantego Krzeczkowskiego (1879–1939) oraz Jana Muszkowskiego (1882–1953). W 1921 roku Faustyn Czerwijowski (1873–1944), Jan Muszkowski oraz Bronisław Rogowski (1869–1946) utworzyli Komitet Organizacyjny i jeszcze w tym samym roku (12 grudnia 1921 r.) otrzymali zgodę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na działalność, a także zatwierdzono statut Towarzystwa Muzeum Społecznego⁹.

polskich towarzystw naukowych, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordylowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 468–470.

⁷ Stefan Wolff (1879–1950) – ekonomista, bibliotekarz, działacz polityczny, a także członek SDKPiL. Syn Roberta Wolffa (1833–1910) współzałożyciela firmy Gebethner i Wolff. W 1901 r. rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim UJ, a także zaangażował się w działalność Stowarzyszenia Młodzieży Socjalistycznej „Ruch”, zaś później należał do SDKPiL. W 1913 r. wyjechał na studia ekonomiczne do Anglii. W marcu 1919 r. powrócił do Warszawy i przystąpił w 1921 r. do pracy nad utworzeniem Muzeum Społecznego. Zob. I. Morsztynkiewiczowa, *Wolff Stefan (1879–1950)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 979–980; S. Wolff, *Wspomnienia o Stefanie Wolffie*, „Z Pola Walki: kwartalnik poświęcony dziejom ruchu robotniczego” 2, 1961, s. 145–152.

⁸ Archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawa (dalej: ABPW), *Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie*, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 6; H. Hołda-Róziewicz, *Muzeum Społeczne w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordylowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 158–159; T. Szturm de Sztrem, *Muzeum Społeczne 1921–1939*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 726.

⁹ H. Hołda-Róziewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 726–726; S. Wolff, op. cit., s.150; ABPW, *Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie*, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 6–7.

Założyciele Muzeum Społecznego wywodzili się, jak zauważa Henryk Hołda-Róziewicz, z kręgu działaczy oświatowych i bibliotecznych związanych z ruchem lewicowym (SDKPiL i PPS)¹⁰. Ze stronnictwem lewicowym związany był wspomniany Stefan Wolff¹¹, działacz społeczny i publicysta Ludwik Krzywicki¹², a także działacz oświatowy i bibliotekarz Konstanty Krzczkowski¹³. Bibliotekarz oraz działacz społeczny Faustyn Czerwijowski pełnił w latach 1913–1937 funkcję dyrektora Biblioteki Publicznej w Warszawie¹⁴. Badacz dziejów książki i bibliograf Jan Muszkowski¹⁵ był wówczas dyrektorem Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Wspomniany Bronisław Rogowski¹⁶ także był działaczem oświatowym oraz bibliotekarzem, jak również aktywnym członkiem Towarzystwa Czytelni m. Warszawy¹⁷.

¹⁰ H. Hołda-Róziewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159.

¹¹ Zob. I. Morsztynkiewiczowa, op. cit., s. 979–980.

¹² Ludwik Krzywicki (1859–1941) – socjolog i publicysta. W 1878 r. rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie ukończył kierunek matematyka. W czasie studiów związał się ze środowiskiem socjalistycznym. Po odzyskaniu niepodległości podjął pracę w kilku placówkach naukowo-badawczych, m.in. był wicedyrektorem Głównego Urzędu Statystycznego, prowadził wykłady w Szkole Głównej Handlowej. Od 1921 r. kierował pracami Instytutu Gospodarstwa Społecznego. Zob. T. Kowalik, *Krzywicki Ludwik (1859–1941)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970, s. 572–578.

¹³ Konstanty Krzczkowski (1879–1939) – teoretyk polityki społecznej. Od 1905 r. członek PPS. W 1918 r. został dyrektorem biblioteki Wyższej Szkoły Handlowej. Znacząco powiększył księgozbiór biblioteki, czyniąc z niej „najzasobniejszą bibliotekę ekonomiczno-społeczną w Europie Środkowej”. Zob. H. Balicka-Kozłowska, *Krzcowski Konstanty (1879–1939)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970, s. 508–510.

¹⁴ Faustyn Czerwijowski (1873–1944) – bibliotekarz, członek SDKP i PPS. Od 1907 r. rozpoczął pracę w Towarzystwie Biblioteki Publicznej, zaś w latach 1913–1937 pełnił funkcję dyrektora Biblioteki Publicznej w Warszawie. Aktywnie angażował się w organizowanie szkoleń i kursów dla bibliotekarzy. Był członkiem zarządu Towarzystwa Czytelni m. Warszawy (1907–1922) oraz Towarzystwa Bibliotek Powszechnych (1922–1926). Zob. E. Szczawińska, *Czerwijowski Faustyn (1873–1944)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 150–151.

¹⁵ Jan Muszkowski (1882–1953) – bibliotekarz, teoretyk nauki o książce. W latach 1920–1935 pełnił funkcję dyrektora Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Od 1915 r. rozpoczął pracę nad kontynuacją *Bibliografii Polskiej* K. Estreichera. Autor wielu prac z zakresu bibliografii oraz nauki o książce. Zob. H. Więckowska, *Muszkowski Jan (1882–1953)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 615–616.

¹⁶ Bronisław Rogowski (1869–1946) – inżynier, działacz społeczny. W 1899 r. założył pierwszą w Łodzi wypożyczalnię książek. Sympatyzował z PPS–Lewica. Do 1916 r. opiekował się biblioteką Tadeusza Rychniewskiego przejętą przez Klub Robotniczy im. Tadeusza Rychniewskiego. Zob. I. Lepalczyk, *Rogowski Bronisław (1862–1946)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 759.

¹⁷ H. Hołda-Róziewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159.

Powołane 12 grudnia 1921 r. Muzeum Społeczne funkcjonowało do 1939 roku i mieściło się w dwóch pomieszczeniach przekazanych towarzystwu przez Bibliotekę Publiczną (ul. Koszykowa 26). Niestety z powodów finansowych przez osiemnaście lat swojego istnienia nie rozwinęło szerokiej działalności, jednak podejmowało działania mające na celu realizację zadań określonych w statucie organizacji¹⁸. Zniszczenia dokonane przez władze niemieckie podczas II wojny światowej wpłynęły znacząco na stan zachowania zbiorów oraz dokumentów prezentujących działalność Muzeum Społecznego. W archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy zachował się niewielki zbiór dokumentów pozwalających podjąć próbę odtworzenia działalności Muzeum Społecznego w Warszawie. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie zachowanych dokumentów ukazujących działalność towarzystwa. W toku pracy zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytanie, jakiego typu dokumenty archiwalne zachowały się w zbiorach archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy oraz czy mają one istotne znaczenie dla ukazania różnorodnych aspektów działalności oraz funkcjonowania muzeum.

W zbiorach archiwum zachował się Statut Towarzystwa Muzeum Społecznego, który został zatwierdzony 12 grudnia 1921 r. Zachowany dokument, określający cele i zdania towarzystwa, został wydrukowany w 1922 r. w warszawskiej drukarni Władysława Łazarskiego¹⁹. W statucie jasno określono cele przyszłego Muzeum: „Gromadzenie dokumentów i informacji z działalności instytucji i organizacji społecznych, zawodowych, spółdzielczych i kulturalno-oświatowych, posiadających znaczenie historyczno-społeczne, będących w stanie dać osobom żyjącym współcześnie, jak i ewentualnie pokoleniom przyszłym, mniej lub więcej dokładny obraz życia kulturalnego kraju, prądów ideowo-społecznych, nurtujących daną epokę, nastrojów różnych warstw społecznych, ogólnego kierunku myśli społeczno-politycznej itp.”²⁰. Za kolejny cel towarzystwo postawiło sobie udostępnianie oraz opracowywanie materiałów źródłowych z zakresu życia społecznego i politycznego Polski. W celu realizacji powyższych celów statutowych Muzeum miało posiadać archiwum oraz bibliotekę, wydawać opracowania i publikacje, a także organizować konkursy, wystawy i konferencje. Zgodnie z zadaniami określonymi w statucie miało łączyć funkcję biblioteki i archiwum²¹. Terenem działalności towarzystwa miał być obszar całego państwa polskiego z siedzibą główną

¹⁸ Ibidem, s. 159–160; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 726–727, 736; ABPW, *Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie*, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 6–7.

¹⁹ ABPW, Akta przekazania zbiorów Muzeum Społecznego Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, sygn. A. 413, k. 1–6v, Muzeum Społeczne. Statut Towarzystwa.

²⁰ Ibidem, k. 2.

²¹ Ibidem, k. 2–2v; H. Hołda-Różewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159.

towarzystwa w Warszawie²². Zgodnie ze statutem członkami Muzeum mogły być osoby fizyczne i prawne. Do towarzystwa Muzeum Społecznego można było należeć, będąc członkiem czynnym, korespondentem, popierającym oraz sprzyjającym. Każdy członek zobowiązany był zgodnie z zapisami statutu wspierać finansowo Muzeum poprzez płacenie określonych składek²³. Statut określił także szczegółowo źródła finansowania, wymieniając m.in. opłaty i składki członkowskie, subwencje państwowe, opłaty od czytelników korzystających ze zbiorów towarzystwa, a także, na przykład, dochody z odczytów oraz wykładów²⁴. W statucie, będącym podstawowym dokumentem prawnym określającym zasady funkcjonowania towarzystwa, nie zabrakło punktów dotyczących organów kierowniczych oraz ich zadań. Zgodnie ze statutem organem kierowniczym była Rada, Zarząd, a także Komisja Rewizyjna i Walne Zebranie. Na czele towarzystwa stali wybrani spośród Rady prezes, wiceprezes oraz skarbnik. Z kolei funkcję sekretarza pełnił z urzędu dyrektor Muzeum Społecznego²⁵.

Kolejnymi dokumentami, prezentującymi szerokie spektrum zakresu działalności oraz aktywności Muzeum, są sprawozdania z działalności instytucji. W toku działalności Muzeum Społecznego zostało przygotowanych pięć sprawozdań obejmujących dwanaście lat działalności towarzystwa, tj. lata 1922–1933. Pierwsze sprawozdanie obejmuje lata 1922–1925, drugie lata 1926–1927, trzecie prezentuje działalność Muzeum w roku 1928, zaś czwarte dotyczy funkcjonowania instytucji w 1929 r. Z kolei piąte, ostatnie sprawozdanie prezentuje okres trzech lat działalności towarzystwa, tj. od 1930 do końca 1934 r. Zachowane sprawozdania dostarczają szczegółowych informacji dotyczących funkcjonowania Muzeum Społecznego, gdyż zawierają informacje dotyczące m.in. zadań oraz bieżących problemów towarzystwa, działalności organów zarządzających, stanu zbiorów, frekwencji czytelników, a także budżetu instytucji²⁶.

Podczas swojej działalności w latach 1921–1939 Muzeum Społeczne zgromadziło liczny księgozbiór oraz zbiory archiwalne dotyczące życia spo-

²² ABPW, Akta przekazania zbiorów Muzeum Społecznego Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, sygn. A. 413, k. 2v, Muzeum Społeczne. Statut Towarzystwa.

²³ Ibidem, k. 2v-3.

²⁴ Ibidem, k. 3-3v.

²⁵ Zob. ibidem, k. 3v-6.

²⁶ Zob. ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416; ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 1-10.

łecznego. W początkowym okresie działalności towarzystwa, zgodnie z informacjami zawartymi w pierwszym sprawozdaniu, w latach 1922–1925 skatalogowano 2 915 dzieł w 3 323 tomach, 4 105 broszur oraz 2 799 czasopism²⁷. Z kolei w latach 30. XX w. księgozbiór muzeum liczył 33 246 pozycji²⁸.

Charakterystyki zbiorów Muzeum Społecznego dokonał Henryk Hołda-Różiewicz, pisząc, iż towarzystwo gromadziło:

książki, rękopisy dotyczące życia społecznego, wydawnictwa władz i urzędów państwowych, sprawozdania i statuty instytucji zawodowych, spółdzielczych i kulturalno-oświatowych, odezwy stronnictw politycznych, dokumenty z historii polskiego ruchu robotniczego, broszury i czasopisma (prawie kompletny zbiór czasopism postępowych i rewolucyjnych), nadsyłane przez KPP nielegalne wydawnictwa²⁹.

Próby szczegółowej charakterystyki zbiorów towarzystwa można dokonać dzięki informacjom zawartym w sprawozdaniach, szczególnie – jak zwraca uwagę Tadeusz Szturm de Sztrem – drugim i czwartym. Podają one, iż w bibliotece oraz archiwum towarzystwa znajdowały się m.in. zbiory dotyczące historii ruchu robotniczego w Polsce, zbiór dokumentów zgromadzony przez Archiwum Społeczne działające przy Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza w Krakowie w latach 1902–1905, dokumenty dotyczące Ligi Narodów, biblioteka oraz archiwum działacza socjalistycznego i oświatowego Tadeusza Rechniewskiego (1862–1916)³⁰, fragment dokumentów archiwalnych zgromadzonych przez działacza socjalistycznego i bibliofila Mariana Abramowicza (1871–1925)³¹, a także zbiór fotografii polskich i rosyjskich rewolucjonistów z lat 1880–1900³².

²⁷ ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 12–13.

²⁸ ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 6.

²⁹ H. Hołda-Różiewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159.

³⁰ Tadeusz Rechniewski (1862–1916) – prawnik oraz działacz socjalistyczny. W 1879 r. rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Petersburgu. Aktywnie zaangażowany w działalność socjalistyczną. W wyniku działalności politycznej w 1865 r. został skazany na 16 lat katorgi. Zob. A. Pacholczykowa, *Rechniewski Tadeusz (1862–1916)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1987, s. 695–699.

³¹ Marian Abramowicz (1871–1925) – działacz oświatowy i bibliofil. Studiował na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu w Moskwie. Po 1918 r. pracował m.in. w Wydziale Bibliotek Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Działał w Towarzystwie Bibliofilów Polskich oraz Towarzystwie Biblioteki Publicznej w Warszawie. Zob. W. Achremowiczowa, *Abramowicz Marian (1871–1925)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 2.

³² ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn.

Uzupełnieniem informacji zawartych w sprawozdaniach na temat zbiorów towarzystwa jest zachowany „Inwentarz czasopism Muzeum Społecznego w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy”. W inwentarzu znajdują się m.in. następujące wykazy: „Spis czasopism polskich wydawanych w Rosji w latach 1916–1918 znajdujących się w Muzeum Społecznym”, „Pisma mniejszości narodowych w Polsce przychodzące w r. 1926”, „Pisma angielskie przychodzące w r. 1926”. Wśród tytułów, które znajdowały się w zbiorach muzeum, można wymienić następujące: „Przewodnik Oświatowy”, „Przegląd Powszechny”, „Przegląd Narodowy”, „Głos Niepodległy”, „Pracownik Państwowy”, „Gazeta Chłopska”, „Głos Cukrownika”. Szczegółowa analiza zachowanego inwentarza pozwoli w przyszłości ukazać zakres przedmiotowy zbioru czasopism Muzeum Społecznego w Warszawie³³. Z kolei wśród zachowanych formularzy czynności bibliotecznych z lat 1934–1938 zachowały się dwie karty katalogowe czasopism: „Trybuna” oraz „Towarzystwo: miesięcznik dla dzieci i młodzieży szkolnej”, które przed II wojną światową znajdowały się w zbiorach Muzeum³⁴.

Zachowane w archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy sprawozdania pozwalają ustalić listę instytucji oraz indywidualnych osób przekazujących do Muzeum Społecznego zbiory archiwalne oraz publikacje w formie darów lub depozytów. Tadeusz Szturm de Sztrem ustalił, iż lista takich instytucji liczy 45 pozycji. Spośród wymienionych w sprawozdaniach można wspomnieć m.in. Bibliotekę Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Bibliotekę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Bibliotekę Sejmową, Główny Urząd Statystyczny, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Muzeum Narodowe w Warszawie, Państwowy Naukowy Instytut Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach czy też Polskie Towarzystwo Emigracyjne³⁵. Zbio-

A. 416, s. 8, 13; ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416, s. 6–7; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 5–6; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 5–8; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 4; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 730–732; H. Hołda-Rózewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159.

³³ ABPW, Inwentarz czasopism Muzeum Społecznego w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1928–1937, sygn. A. 417, k. 1–170.

³⁴ ABPW, Wzory druków Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, 1934–1939, sygn. A. 278, k. 1–2, karty katalogowe czasopism Muzeum Społecznego.

³⁵ Zob. ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416, s. 6; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 5–6; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 6–8; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 4–5; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 728–729.

ry Muzeum Społecznego były także powiększane przez indywidualne dary i depozyty. Wśród darczyńców i depozytariuszy można wymienić m.in. Edwarda Chwalewika (1873–1956), Faustyna Czerwijowskiego, Adama Ettingera (1878–1934), Zofię Daszyńską-Golińską (1866–1934), Ludwika Krzywickiego czy też Jana Muszkowskiego³⁶.

Podczas 18-letniej działalności znajdujące się w Muzeum zbiory były katalogowane i udostępniane studentom, badaczom nauk społecznych, działaczom społeczno-politycznym, członkom towarzystwa oraz dziennikarzom³⁷. Z zawartych w sprawozdaniach informacji wynika, że wraz z rozwojem towarzystwa wzrastała także frekwencja czytelnicza oraz zainteresowanie zbiorami Muzeum. Od czerwca 1924 r. ze zbiorów skorzystało 118 osób, zaś w 1925 r. były to już 554 osoby³⁸. W kolejnych latach zainteresowanie czytelników nadal wzrastało i tak w 1926 r. wynosiło 777 osób, w 1927 r. – 1594 osoby³⁹, w 1928 r. w ciągu 11 miesięcy ze zbiorów skorzystało 2141 osób⁴⁰, natomiast w 1929 r. liczba czytelników wyniosła 2694⁴¹. W latach 30. XX w., w związku z problemami Muzeum (ponadroczone zamknięcie), spadła liczba czytelników. W 1930 r. ze zbiorów Muzeum skorzystało 1015 osób, zaś w 1932 było to tylko 150 osób. Z kolei w 1933 r. tendencja spadkowa została zahamowana i ze zbiorów Muzeum skorzystało w sumie 227 czytelników⁴². Czwarte sprawozdanie z działalności towarzystwa wymienia środowiska, z których wywodzili się czytelnicy zbiorów Muzeum Społecznego. Na podstawie analizy pisemnych zaświadczeń składanych w Muzeum przez osoby chcące korzystać ze zbiorów instytucji od początku 1926 r. ustalono, iż

³⁶ Zob. ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416, s. 6; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 5; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 5; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 4–5; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 728–729.

³⁷ ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 11–12; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 12; H. Hołda-Róziwicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 159; A. Światło, *Oświata a Polski Ruch Robotniczy 1876–1939*, Warszawa 1981, s. 453.

³⁸ ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 12.

³⁹ ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416, s. 12.

⁴⁰ ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 9.

⁴¹ ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 13.

⁴² ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 7.

42% zgłaszających się do Muzeum stanowiły osoby skierowane przez profesorów wyższych zakładów naukowych, 23% zgłaszających się przysłały różne instytucje społeczne, 14% związki zawodowe, również 14%, członkowie Muzeum i wreszcie prasa 8%⁴³.

W zbiorach archiwum zachowały się akta dotyczące udostępniania zbiorów Muzeum Społecznego. Zachowane dokumenty zawierają prośby oraz podania o możliwość skorzystania ze zbiorów dziennikarzy czy też studentów wraz z podpisem pracownika naukowego (opiekuna pracy), m.in. prof. Tadeusza Brzeskiego (1884–1958)⁴⁴ czy prof. Tadeusza Kotarbińskiego (1886–1981)⁴⁵. Zachowane dokumenty stanowią doskonale uzupełnienie informacji zawartych w sprawozdaniach dotyczących czytelników zbiorów bibliotecznych i archiwalnych⁴⁶.

Sprawozdania z działalności towarzystwa pozwalają odtworzyć także stan finansowy instytucji w poszczególnych latach. Fundusze na działalność Muzeum Społeczne otrzymywało ze składek członkowskich, darów, a także w postaci subwencji wpłacanych przez instytucje publiczne. Dochody towarzystwa, jak ustalił Tadeusz Szturm de Sztrem, pozyskiwane ze składek członkowskich były niewielkie i stanowiły jedynie 30–40% budżetu instytucji. Pozostałe wpływy do budżetu towarzystwa pochodziły ze środków finansowych przekazywanych przez instytucje oraz osoby prywatne. Wśród instytucji, które wspierały finansowo muzeum, można wymienić m.in. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Wydział Bibliotek Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Państwowy Bank Rolny oraz Bank Gospodarstwa Krajowego⁴⁷.

⁴³ ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 12.

⁴⁴ Zob. *Brzeski Tadeusz (1884–1958)*, [w:] *Biogramy uczonych polskich, część 1: Nauki społeczne*, z. 1, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław - Warszawa - Kraków 1983, s. 163–165.

⁴⁵ Zob. *Kotarbiński Tadeusz Marian (1886–1981)*, [w:] *Biogramy uczonych polskich, część 1: Nauki społeczne*, z. 2, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław - Warszawa - Kraków 1984, s. 150–156.

⁴⁶ Zob. ABPW, Akta udostępniania zbiorów Muzeum Społecznego w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1924–1930, sygn. A. 415, k. 1–151.

⁴⁷ Zob. ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 8, 14; ABPW, II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416, s. 5–6, 13–14; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 5, 9–10; ABPW, IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416, s. 5, 15–16; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 5, 8–9; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 729–730.

Zachowane w archiwum Biblioteki Publicznej dokumenty dostarczają istotnych informacji dotyczących członków towarzystwa Muzeum Społecznego. Członkami Muzeum, tak jak wspomniano wcześniej, mogły zostać osoby prawne oraz fizyczne. Z informacji zawartych w sprawozdaniach wynika, iż w 1924 r. liczba członków towarzystwa wynosiła 58, zaś w 1928 r. – 82 osoby⁴⁸. W końcowych latach działalności Muzeum Społecznego (w latach 1930–1933) liczba członków wynosiła tylko 19 osób⁴⁹. Uzupełnieniem informacji dotyczących członków towarzystwa są zachowane 82 deklaracje członków Muzeum Społecznego. W zbiorach archiwum zachowały się deklaracje m.in. archiwisty oraz bibliotekarza Mariana Abramowicza, Zygmunta Heryngera (1854–1931), Stefana Rudniańskiego (1887–1941). Szczegółowa analiza zawartych na kartach deklaracji informacji, nie analizowanych dotąd przez badaczy, pozwoli podjąć próbę odtworzenia listy członków Muzeum, a także pozwoli ukazać krąg osób związanych z warszawskim towarzystwem⁵⁰.

Ogromny kryzys w działalności Muzeum Społecznego miał miejsce w 1930 r. W tym roku pod zarzutem gromadzenia nielegalnych wydawnictw komunistycznych i udostępniania ich czynnym działaczom ruchu komunistycznego Muzeum zostało zamknięte, zaś jego dotychczasowy kierownik Stefan Wolff aresztowany. W związku z zaistniałą sytuacją przez około rok instytucja nie prowadziła działalności. Dopiero 1 października 1931 r. udało się władzom Muzeum uzyskać zgodę na wznowienie działalności. Warunkiem jej wydania było usunięcie ze stanowiska kierownika Stefana Wolffa. Rolę kierownika przejęła wówczas stała pracownica Muzeum Maria Lotto⁵¹.

W kwietniu 1933 r. ponownie zagrożone zostało funkcjonowanie Muzeum w związku z problemami lokalowymi. W 1921 r., rozpoczynając swą działalność, Muzeum otrzymało od Dyrekcji Biblioteki Publicznej jedną dużą salę na ostatnim piętrze od strony ul. Koszykowej oraz przylegający do tego pomieszczenia stryszek⁵². W latach 30. XX w. władze Biblioteki Publicznej ze

⁴⁸ ABPW, Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416, s. 11; ABPW, III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa 1929, sygn. A. 416, s. 11.

⁴⁹ ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 7.

⁵⁰ Zob. ABPW, Akta Towarzystwa Muzeum Społecznego w Warszawie, 1924–1930, sygn. A. 412, k. 1–82.

⁵¹ ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 1; H. Hołda-Rózewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 160. W Archiwum zachował się zbiór miesięcznych sprawozdań dotyczących opracowywania zbiorów Muzeum Społecznego z lat 1935–1939 przez Marię Lotto. Zob. ABPW, Sprawozdania z Działów Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy 1933–1939, sygn. A. 402, k. 1–35, teka 10: Muzeum Społeczne 1935–1939.

⁵² T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 727, 735; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 1.

względu na brak miejsca podjęły z dniem 1 kwietnia 1933 r. decyzję o wymówieniu najmu. Zarząd Muzeum podjął starania, aby znaleźć nową siedzibę, jednak z powodu skromnych środków finansowych, którymi dysponowano, nie udało się znaleźć nowej siedziby. W celu rozwiązania tej trudnej sytuacji oraz zabezpieczenia zgromadzonych zbiorów Biblioteka Publiczna przyjęła je w depozyt na okres 5 lat⁵³. W zbiorach archiwalnych Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy zachowały się dokumenty dotyczące przekazania oraz umowa zawarta 15 lutego 1934 r. pomiędzy ówczesnym dyrektorem Biblioteki Publicznej Faustynem Czerwijowskim a przedstawicielem Muzeum Konstantym Krzeczkovskim. Zawarta umowa była korzystna dla Muzeum, gdyż gwarantowała niepodzielność poszczególnych części zbiorów, a także przenosiła na Bibliotekę Publiczną koszty związane z ich utrzymaniem⁵⁴. Na mocy tej umowy w marcu 1934 r. Zarząd Muzeum Społecznego przekazał zbiory Bibliotece Publicznej⁵⁵.

W kolejnych latach działalność Muzeum stopniowo zamierała. W związku z tym wiosną 1939 r. Muzeum zostało rozwiązane. W trakcie zebrania likwidacyjnego podjęto decyzję o przekazaniu zbiorów towarzystwa Instytutowi Gospodarstwa Społecznego. Jednak we wrześniu 1939 r. nadal znajdowały się one w gmachu Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy. W listopadzie 1939 r. zbiory Muzeum zostały opieczetowane przez władze niemieckie. Z kolei w sierpniu 1941 r. zostały włączone do utworzonego w Bibliotece Działu Społecznego. Funkcję kierownika Działu Społecznego pełnił wówczas Jan Berdych⁵⁶. W styczniu 1944 r. ok. 20 000 tomów zbiorów

⁵³ Zob. ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 1-2.

⁵⁴ Zob. ABPW, Akta przekazania zbiorów Muzeum Społecznego Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1922-1937, sygn. A. 413, k. 16-33, Umowa oddania w depozyt zbiorów Towarzystwa Muzeum Społecznego z podpisem K. Krzeczkovskiego i F. Czerwijowskiego z 1934 r. oraz inne dokumenty dotyczące przekazania zbiorów; ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 2-4; ABPW, Akta spraw Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy w Wydziale Finansowo-Podatkowym Magistratu m. st. Warszawy 1928-1939, sygn. A. 257, k. 292-294, Sprawa przejęcia zbiorów Muzeum Społecznego; ABPW, Akta spraw Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy w Wydziale Finansowo-Podatkowym Magistratu m. st. Warszawy 1928-1939, sygn. A. 257, k. 126, 145, Przejęcie zbiorów Muzeum Społecznego; ABPW, Sprawozdania z wykonania budżetu Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, 1931-1939, sygn. A. 356, k. 40-41, Przejęcie w depozyt zbiorów Muzeum Społecznego; ABPW, Porządek dzienny posiedzeń Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy, 1928-1938, sygn. A. 250, s. 115, Zarząd Miejski Miasta Sto[ecznego] Warszawy, Porządek dzienny 27-go posiedzenia Magistratu w dniu 29 stycznia 1934 r.; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 735.

⁵⁵ ABPW, [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 4; T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 735; *W Muzeum Społecznym*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy” 11-12, 1933/1934, s. 42.

⁵⁶ T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 736; H. Hołda-Różiewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 160;

Muzeum Społeczne wywieziono do Pragi. W gmachu biblioteki pozostało ok. 17 tys. woluminów, jakie udało się zatrzymać w Warszawie dzięki staraniom kierownika biblioteki Leona Bykowskiego, który przekonał władze niemieckie o małej wartości tych dzieł. Dzięki tym działaniom pozostały w bibliotece, jak zapisał w swych wspomnieniach Ryszard Przelaskowski, „najcenniejsze partie Muzeum Społeczne: rękopisy, broszury, ulotki, jak również nie oprawione kolekcje czasopism rewolucyjnych, a także depozyt Sempołowskiej”⁵⁷. W końcu 1944 r. zbiory pozostawione w Warszawie spłonęły, bowiem żołnierze niemieccy, opuszczając stolicę, podpalili magazyny biblioteki⁵⁸. Po zakończeniu II wojny światowej zbiory Muzeum Społeczne zostały odnalezione w Instytucie Heidricha w Pradze i w drodze rewindykacji w 1947 r. powróciły do Warszawy⁵⁹.

Muzeum Społeczne w Warszawie przez osiemnaście lat swej działalności na trwałe wpisało się w krajobraz środowiska naukowo-kulturalnego stolicy. Z towarzystwem związanych było wielu ówczesnych badaczy z różnych dziedzin, a także bibliotekarzy oraz działacze oświatowych. Różnorodność zachowanych materiałów archiwalnych dotyczących towarzystwa (min. statut, sprawozdania, akta dotyczące przekazania zbiorów) pozwolą w przyszłych badaniach spojrzeć na środowisko naukowo-kulturalne stolicy poprzez zaangażowanie wielu ówczesnych jego przedstawicieli, jak chociażby Faustyna Czerwijowskiego czy też Jana Muszkowskiego, w działalność Muzeum Społeczne. Zachowane dokumenty archiwalne zawierają szereg istotnych informacji dotyczących m.in. zbiorów bibliotecznych i archiwalnych muzeum, frekwencji czytelników, członków towarzystwa, czy też okoliczności przekazania w depozyt zbiorów Bibliotece Publicznej. Przechowywane w Archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy źródła mają szczególną wartość, gdyż poddane w przyszłości szczegółowej analizie pozwolą podjąć próbę odtworzenia oraz zaprezentowania szeregu aspektów działalności oraz funkcjonowania towarzystwa Muzeum Społeczne w Warszawie.

R. Przelaskowski, *Wspomnienia o pracy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy w okresie drugiej wojny światowej*, [w:] *Walka o dobra kultury, Warszawa 1939–1945*, t. 1, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 382; A. Mężyński, *Kommando Paulsen: październik–grudzień 1939 r.*, Warszawa 1994, s. 59–60.

⁵⁷ T. Szturm de Sztrem, op. cit., s. 736; H. Hołda-Różiewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 160; R. Przelaskowski, op. cit., s. 392.

⁵⁸ R. Przelaskowski, op. cit., s. 394–395; H. Hołda-Różiewicz, *Muzeum Społeczne...*, s. 160.

⁵⁹ R. Przelaskowski, op. cit., s. 397.

Streszczenie

Towarzystwo Muzeum Społeczne w Warszawie zostało utworzone 12 grudnia 1921 r. z inicjatywy Stefana Wolffa (1879–1950). Muzeum Społeczne funkcjonowało w latach 1921–1939, działając w dwóch pomieszczeniach przekazanych towarzystwu przez Bibliotekę Publiczną. Niestety z powodów finansowych przez osiemnaście lat swojego istnienia nie rozwinęło szerokiej działalności, jednak podejmowało działania mające na celu realizację zadań określonych w statucie organizacji. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie zachowanych dokumentów ukazujących działalność towarzystwa. Zachowane materiały archiwalne w zbiorach archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy zawierają szereg istotnych informacji dotyczących m.in. zbiorów bibliotecznych i archiwalnych muzeum, frekwencji czytelników, członków towarzystwa, okoliczności przekazania w depozyt zbiorów Bibliotece Publicznej.

SŁOWA KLUCZOWE: Muzeum Społeczne w Warszawie, towarzystwo XX w., Stefan Wolff

Summary

The Social Museum Society in Warsaw was established on 12th December 1921 on the initiative of Stefan Wolff (1879–1950). The Social Museum functioned in the years 1921–1939, operating in two rooms given to the society by the Public Library. Unfortunately, due to financial reasons, for eighteen years of its existence, it did not develop a wide activity, but it undertook activities aimed at the implementation of tasks specified in the organization's statute. This article aims to present the preserved documents showing the activities of the society. The preserved archival materials in the collections of the Archives of the Public Library of the Capital City of Warsaw contain important information concerning among others library and archival collections of the museum, attendance of readers, members of the society, circumstances of depositing the collections at the Public Library.

KEYWORDS: Social Museum in Warsaw, 20th century society, Stefan Wolff

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy

- Akta przekazania zbiorów Muzeum Społecznego Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, sygn. A. 413, k. 1–6v, Muzeum Społeczne. Statut Towarzystwa.
- Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 1, Warszawa 1926, sygn. A. 416.
- II Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 2, Warszawa 1928, sygn. A. 416.
- III Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 3, Warszawa

- 1929, sygn. A.416.
- IV Sprawozdanie Muzeum Społecznego w Warszawie, t. 4, Warszawa 1930, sygn. A. 416.
 - [Fragment sprawozdania], t. 5, Warszawa 1936, sygn. A. 416, s. 1-10.
 - Inwentarz czasopism Muzeum Społecznego w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1928-1937, sygn. A. 417, k. 1-170.
 - Wzory druków Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, 1934-1939, sygn. A. 278, k. 1-2, karty katalogowe czasopism Muzeum Społecznego.
 - Akta udostępniania zbiorów Muzeum Społecznego w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1924-1930, sygn. A. 415, k. 1-151.
 - Akta Towarzystwa Muzeum Społecznego w Warszawie, 1924-1930, sygn. A. 412, k. 1-82.
 - Sprawozdania z Działów Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy 1933-1939, sygn. A. 402, k. 1-35, teka 10: Muzeum Społeczne 1935-1939.
 - Akta przekazania zbiorów Muzeum Społecznego Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, 1922-1937, sygn. A. 413, k. 16-33, Umowa oddania w depozyt zbiorów Towarzystwa Muzeum Społecznego z podpisem K. Krzeczowskiego i F. Czerwijowskiego z 1934 r. oraz inne dokumenty dotyczące przekazania zbiorów.
 - Akta spraw Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy w Wydziale Finansowo-Podatkowym Magistratu m. st. Warszawy 1928-1939, sygn. A. 257, k. 292-294, Sprawa przejęcia zbiorów Muzeum Społecznego.
 - Akta spraw Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy w Wydziale Finansowo-Podatkowym Magistratu m. st. Warszawy 1928-1939, sygn. A. 257, k. 126, 145, Przejęcie zbiorów Muzeum Społecznego.
 - Sprawozdania z wykonania budżetu Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, 1931-1939, sygn. A. 356, k. 40-41, Przejęcie w depozyt zbiorów Muzeum Społecznego.
 - Porządek dzienny posiedzeń Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy, 1928-1938, sygn. A. 250, s. 115, Zarząd Miejski Miasta Stoł[ecznego] Warszawy Porządek dzienny 27-go posiedzenia Magistratu w dniu 29 stycznia 1934 r.

Źródła drukowane

Mężyński A., *Kommando Paulsen: październik-grudzień 1939 r.*, Warszawa 1994.
 Przelaskowski R., *Wspomnienia o pracy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy w okresie drugiej wojny światowej*, [w:] *Walka o dobra kultury Warszawa 1939-1945*, t. 1, red. S. Lorentz, Warszawa 1970, s. 365-397.

Literatura

Achremowiczowa W., *Abramowicz Marian (1871-1925)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 2.
 Balicka-Kozłowska H., *Krzczkowski Konstanty (1879-1939)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970, s. 508-510.
 Brzeski Tadeusz (1884-1958), [w:] *Biogramy uczonych polskich, część 1: Nauki społeczne*,

- z. 1, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław, Warszawa, Kraków 1983, s.163–165.
- Hołda-Różiewicz H., *Instytut Gospodarstwa Społecznego*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordyłowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 135–139.
- Hołda-Różiewicz H., *Muzeum Społeczne w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordyłowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 158–160.
- Kotarbiński Tadeusz Marian (1886–1981), [w:] *Biogramy uczonych polskich, część 1: Nauki społeczne*, z. 2, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław - Warszawa - Kraków 1984, s. 150–156.
- Kowalik T., *Krzywicki Ludwik (1859–1941)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970, s. 572–578.
- Krajewska-Tartakowska B., *Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Warszawa 1994, s. 112–118.
- Kurjata J., *Towarzystwo Miłośników Exlibrisu*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Warszawa 1994, s. 455.
- Lepalczyk I., *Rogowski Bronisław (1862–1946)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 759.
- Mizikowski J., *Instytut Społeczny*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordyłowa, Wrocław, Warszawa, Kraków 1990, s. 143–144.
- Morsztynkiewiczowa I., *Wolff Stefan (1879–1950)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 979–980.
- Pacholczykowa A., *Rechniewski Tadeusz (1862–1916)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1987, s. 695–699.
- Szczawińska E., *Czerwijowski Faustyn (1873–1944)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 150–151.
- Szornel-Dąbrowska B., *Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Warszawa 1994, s. 437–438.
- Szturm de Sztrem T., *Muzeum Społeczne 1921–1939*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 726–736.
- Światło A., *Oświata a Polski Ruch Robotniczy 1876–1939*, Warszawa 1981.
- Węglowski J., *Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Muzyki w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 1, red. B. Sordyłowa, Wrocław - Warszawa - Kraków 1990, s. 468–470.
- Więcowska H., *Muskowski Jan (1882–1953)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*,

red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 615–616.

W Muzeum Społecznym, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy”, nr 11–12, 1933/1934, s. 42.

Wolff S., *Wspomnienia o Stefanie Wolffie*, „Z Pola Walki: kwartalnik poświęcony dziejom ruchu robotniczego” 2, 1961, s. 145–152.